

JAMIYAT VA GEOGRAFIK QOBIQ

Jumanazarova Uljon Baxodir qizi
Haydarova Shahina

Termiz davlat pedagogika instituti talabasi
<https://doi.org/10.5281/zenodo.20078414>

Annotatsiya: Mazkur maqolada geografik qobiqning murakkab, ko'p komponentli tabiiy tizim sifatidagi mohiyati hamda uning jamiyat bilan o'zaro dialektik bog'liqligi ilmiy asosda tahlil qilinadi. Insonning xo'jalik faoliyati natijasida geografik qobiq komponentlarida yuzaga kelayotgan o'zgarishlar, ekologik muammolar va ularning global hamda mintaqaviy oqibatlari yoritiladi. Shuningdek, barqaror rivojlanish konsepsiyasi doirasida tabiat va jamiyat o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash masalalari ko'rib chiqiladi.

Аннотация: В данной статье географическая оболочка рассматривается как сложная многокомпонентная природная система и анализируется её диалектическая взаимосвязь с обществом. Освещаются изменения в компонентах географической оболочки, вызванные хозяйственной деятельностью человека, а также глобальные и региональные экологические проблемы. Особое внимание уделяется вопросам устойчивого развития и обеспечению баланса между природой и обществом.

Kalit so'zlar: Geografik qobiq, jamiyat, geosfera, antropogen ta'sir, ekologik muammolar, barqaror rivojlanish, tabiiy resurslar.

Kirish: Hozirgi globallashuv davrida jamiyat va tabiat o'rtasidagi munosabatlar tobora murakkablashib bormoqda. Geografik qobiq Yerning eng faol va dinamik qatlami bo'lib, unda atmosfera, gidrosfera, litosfera va biosfera o'zaro uzviy bog'langan holda faoliyat yuritadi. Aynan shu qobiqda inson yashaydi, xo'jalik faoliyatini olib boradi va tabiiy resurslardan foydalanadi.

Insoniyat taraqqiyoti davomida tabiiy muhitga ta'sir darajasi keskin ortdi. Sanoatlashuv, urbanizatsiya va ilmiy-texnik taraqqiyot natijasida geografik qobiqning tabiiy muvozanati buzilmoqda. Shu bois jamiyat va geografik qobiq o'rtasidagi munosabatlarni ilmiy asosda o'rganish dolzarb ahamiyatga ega.

Asosiy qism: Geografik qobiq Yerning eng murakkab, ko'p darajali va o'zaro bog'langan tabiiy tizimlaridan biri hisoblanadi. U atmosfera, gidrosfera, litosfera va biosferaning o'zaro integratsiyasi natijasida shakllangan bo'lib, modda va energiyaning uzluksiz aylanishi orqali faoliyat yuritadi. Mazkur tizim ochiq xarakterga ega bo'lib, uning asosiy energiya manbai Quyosh radiatsiyasi hisoblanadi.

Geografik qobiqning muhim xususiyatlaridan biri — uning kompleksligi va ierarxik tuzilishidir. Unda global (sayyoraviy), mintaqaviy va lokal darajadagi jarayonlar o'zaro uyg'unlashgan holda kechadi. Masalan, global iqlim tizimi mintaqaviy landshaftlarning shakllanishiga ta'sir etsa, lokal darajadagi antropogen o'zgarishlar umumiy ekologik holatga ta'sir ko'rsatadishi ushbu muvozanatni buzishi mumkin. Jamiyat geografik qobiqning ajralmas komponenti sifatida nafaqat undan foydalanadi, balki uni faol ravishda o'zgartiradi. Insoniyat tarixiy taraqqiyoti davomida tabiat bilan munosabatlar shakli bir necha bosqichlarni bosib o'tgan:

Primitiv bosqich — tabiatga minimal ta'sir;

Agrar bosqich — dehqonchilik va chorvachilik orqali muhitni o'zgartirish;

Industrial bosqich — sanoat ishlab chiqarishining keskin rivoji;

Postindustrial bosqich — ilmiy-texnik taraqqiyot va axborot texnologiyalarining ustunligi.

Ayniqsa, industrial bosqichdan boshlab insonning geografik qobiqqa ta'siri eksponensial ravishda ortdi. Jamiyatning funksional roli uch asosiy yo'nalishda namoyon bo'ladi:

Resurslardan foydalanish (ekstraktiv faoliyat);

Tabiiy muhitni transformatsiya qilish (urbanizatsiya, melioratsiya);

Ekologik boshqaruv va tartibga solish (qonunchilik, ekologik siyosat).

Atmosfera inson faoliyatiga eng sezgir komponentlardan biridir. Sanoat va transport natijasida atmosferaga chiqarilayotgan issiqxona gazlari (CO_2 , CH_4) global iqlim o'zgarishiga olib kelmoqda. Bu esa:

haroratning oshishi, muzliklarning erishi, ekstremal ob-havo hodisalarining ko'payishi bilan namoyon bo'lmoqda.

Gidrosferadagi muammolar. Gidrosfera insonning xo'jalik faoliyati natijasida jiddiy bosim ostida qolmoqda. Suv resurslarining ortiqcha ekspluatatsiyasi va ifloslanishi quyidagi muammolarni keltirib chiqarmoqda: ichimlik suvi tanqisligi;

suv ekotizimlarining degradatsiyasi; transchegaraviy suv nizolari. Litosferadagi degradatsiya jarayonlari. Tuproq resurslari antropogen ta'sirga eng ko'p uchraydigan komponentlardan biridir. Noto'g'ri qishloq xo'jaligi amaliyotlari natijasida: eroziya, sho'rlanish, cho'llanish jarayonlari kuchaymoqda.

Biosferadagi o'zgarishlar. Biosfera biologik xilma-xillikning kamayishi bilan xarakterlanadi. O'rmonlarning kesilishi, yashash muhitining yo'qolishi va iqlim o'zgarishi natijasida ko'plab turlar yo'qolish xavfi ostida qolmoqda. Jamiyat va geografik qobiq o'rtasidagi o'zaro ta'sirning tizimli tahlili

Jamiyat va geografik qobiq o'rtasidagi aloqalar murakkab “tabiat-jamiyat” tizimini tashkil etadi. Ushbu tizim quyidagi xususiyatlarga ega:

Ikki tomonlama ta'sir — jamiyat tabiatga, tabiat esa jamiyatga ta'sir qiladi;

Masalan, iqlim o'zgarishi qishloq xo'jaligiga ta'sir qilsa, bu esa oziq-ovqat xavfsizligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Barqaror rivojlanish: nazariy yondashuvlar va amaliy strategiyalar. Barqaror rivojlanish konsepsiyasi XX asr oxirida shakllanib, bugungi kunda global rivojlanishning asosiy paradigmasiga aylangan. Uning mohiyati — iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik tizimlar o'rtasidagi muvozanatni ta'minlashdan iborat.

Asosiy tamoyillar: Resurslardan oqilona foydalanish; Ekologik cheklovlarni hisobga olish; Ijtimoiy adolatni ta'minlash; Kelajak avlod manfaatlarini himoya qilish. Amaliy yo'nalishlar: “Yashil iqtisodiyot”ni rivojlantirish;

Qayta tiklanuvchi energiya manbalarini keng joriy etish;

Ekologik monitoring va boshqaruv tizimlarini takomillashtirish;

Ekologik madaniyatni oshirish. Mintaqaviy yondashuv: O'zbekiston misolida tahlil

O'zbekiston sharoitida jamiyat va geografik qobiq o'rtasidagi munosabatlar o'ziga xos xususiyatlarga ega.

Xulosa: Zamonaviy bosqichda jamiyatning ishlab chiqarish kuchlari va texnologik salohiyatining ortishi natijasida antropogen ta'sir darajasi keskin kuchaygan. Bu esa atmosferaning ifloslanishi, suv resurslarining tanqisligi, tuproq degradatsiyasi hamda biologik xilma-xillikning qisqarishi kabi global ekologik muammolarni keltirib chiqarmoqda. Ushbu jarayonlar geografik qobiqning tabiiy muvozanatini buzib, uning barqaror rivojlanishiga tahdid

solmoqda. Shu bilan birga, geografik qobiq ham jamiyat rivojiga bevosita ta'sir ko'rsatib, tabiiy resurslar, iqlim sharoiti va ekologik holat orqali iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyot yo'nalishlarini belgilaydi. Demak, jamiyat va tabiat o'rtasidagi o'zaro ta'sir ikki tomonlama xarakterga ega bo'lib, ular bir-birini to'ldiruvchi va ayni paytda cheklovchi tizim sifatida namoyon bo'ladi. Tadqiqot shuni asoslaydiki, zamonaviy sharoitda barqaror rivojlanish konsepsiyasini amaliyotga joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi. Tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, ekologik xavfsizlikni ta'minlash, innovatsion va “yashil” texnologiyalarni keng joriy etish orqali jamiyat va geografik qobiq o'rtasidagi muvozanatni saqlash mumkin. Bu esa nafaqat hozirgi avlod ehtiyojlarini qondirish, balki kelajak avlodlar uchun ham sog'lom va barqaror muhit yaratishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Abdurahmonov A. Umumiy geografiya asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 2019.
2. Baratov P. Tabiiy geografiya va ekologiya. – Toshkent, 2018.
3. Karimov I.A. Ekologik xavfsizlik va barqaror rivojlanish. – Toshkent, 2017.
4. Odilov N. Geografik qobiq va uning rivojlanish qonuniyatlari. – Toshkent, 2020.
5. Islomov S. Atrof-muhitni muhofaza qilish asoslari. – Toshkent.